

maguknak a törvényszerűségeknek – vagy legalábbis: ezek döntő részének – tanulmányozását jelentené” (Tamás Attila, *Líra a XX. században*, Tankönyvkiadó, Bp., 1974, 9.)

3. Tamás, *Értéktérítőik nyomában*, 153.

4. Tamás Attila, *Néhány polemikus gondolat a nyelvvel kapcsolatban* = Uő., *Határbelyzetben*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003, 103–131.

5. „A »líra« megjelöléstől a szerző tartózkodik” (uo., 117.).

6. Uo., 129. Kiemelések az eredetiben.

7. Tamás Attila, *Weöres Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1978, 137. Kiemelések az eredetiben.

8. Weöres Sándor, *Egybegyűjtött írások II.*, [h. n.], Argumentum, 2003, 583–585.

9. Tamás Attila, *Értéktérítőik nyomában*, 259.

HERCZEG ÁKOS

„Mindenkitől van mit tanulni”

SZEMÉLYES GONDOLATOK AZ OKTATÓ ÉS ADY-KUTATÓ TAMÁS ATTILÁRÓL

Mindent egybevetve szerencsésnek kell mondanom magam, ha a Tamás Attilához fűződő kapcsolatom kerül szóba, még ha nem is láthattam már az ereje teljében lévő oktatót. Ellenben a centenáriumi évében hétről hétre ott ülhettem utolsó hivatalos, már bőven professor emeritusként megtartott egyetemi kurzusán, a *József Attila élete és művei* címet viselő speciálkollégiumon, amelyen először és utoljára hallhattam, mint ad elő egyik legkedvesebb szerzőjéről az a híresen szigorú tanáregyéniség, akinek valódi kihívást jelentő kollokviumai évekkal a nyugalmazása után is élénken éltek az egykori hallgatók emlékezetében. Szerencsés vagyok, mert nem ültem fel a folyosói szóbeszédnek (ami, mint utóbb kiderült, nem volt teljesen alaptalan, mivel ezen a kurzuson is – szabadon választható tárgyról lévén szó, némiképp rendhagyó módon – voltak, akik megbuktak). Ehelyett a félév végi átlag esetleges leromlásának latolgatása helyett engedtem a kísértésnek, és hagytam, hogy az egyik személyes kedvencemről az egyik legnagyobb hozzáértője beszéljen hetente egyszer, este hattól a tanszéki könyvtár falai közt. Szerencsés vagyok, mert visszatekintve, az egyetemi éveim egyik legmeghatározóbb kurzusán vehettem részt – és nem is elsősorban az átadott ismeretek, az addigi József Attila-képem kitágítása, árnyalása tekintetében, bár ebben sem volt hiányérzetem, hanem inkább a pusztán jelenlét által. Felemelő volt érezni, hogy valami megismételhetetlennek váltam egyszerre részesévé azzal, hogy láttam, átéltem Tamás Attila egészen halkán szóló, már-már az önjelentéktelenítésig lefokozott, mégis megalakuvást nem tűrő irodalomszeretetét, szakmai alázatát; az energiát, amit az előadói szerepben érezhetően nem épp felszabaduló oktató egy számára életbevágóan fontos ügy érdekében mozgósítani volt képes. Úgyszólván megtestesülve láttam, amit már akkoriban jól sejtettem: megerősítést nyert, hogy az irodalom komoly dolog, s csak a legnagyobb odaadással érdemes foglalkozni vele. Mindez szinte tapintható volt az akkori harmadéves magyar szakos számára (akinek egyik legfőbb célja a félév során legalább egyetlen kérdés megfogalmazása volt), miként ez az ethosz, ahogy a fiatalkori József Attila-líra mikroelemzéseit s rajtuk keresztül az életmű belső dinamikáját, alakulását követtük nyomon óráról órára, közelítve az

érett, *valóban* jelentős darabok felé, észrevétlen beszivárgott a még jócskán csak formálódó irodalomkutatói identitásomba. Még jóval azelőtt, hogy ez a, mondhatni, jellegzetesen Tamás Attila-i irodalomtudósi magatartás az írásaiból is visszaköszönhetett volna. Nem tűnik tehát túlzásnak az állítás, hogy noha csupán egyetlen kurzus és a hozzá tartozó, igencsak emlékezetes vizsga¹ erejéig tudtam figyelemmel kísérni tanári ténykedését, valamiféle különös tanítványi viszony fűzött hozzá, amennyiben számomra is fontos szakmai értékévé vált az általa képviselt elmélyültség és az alapvető nyitottság.² Csak egy évtizeddel később, a Tamás Attila emlékére szervezett ülésre készülve jöttem rá, hogy ebben mennyire igazam volt.

Töprengések az irodalmi értékről a címe annak a bizonyosan unikális esszékötetnek, ami csak ekkor került a kezembe. Nem tudom, akad-e még irodalmár, aki több kötettel a háta mögött, számtalan (a magyar- és világirodalom területén egyaránt széles körű műveltségről árulkodó) szakkikk és sok évtizednyi oktatói munka után is képes önvizsgálatot tartani, egyszersmind józan kételkedésre hívva fel az (esetleg épp szakmabeli) olvasóját is: vajon mennyiben megalapozottak az állításaink, melyeket a napi munka során gyakran rutinból (és adott esetben netán elhamarkodottan) fogalmazunk meg, miközben egy-egy műről mondunk ítéletet. Ez a józan belátáson alapuló szkepszis távolról sem a tájékozatlanság hiányát leplezi le – nehéz lenne mindezt alátámasztani egy olyan kutató vonatkozásában, aki szemléletileg Lukácstól Gadamerig, korszakokat tekintve Aranytól Esterházy Péterig, sőt a határainkon túl Whitmantól Dylan Thomasig és másokig igyekszik az irodalom legapróbb rezdüléseiről, összefonódásairól, hatásairól, működéséről számot adni. Inkább annak a messzemenőkig elhivatott irodalomértő és -olvasónak a kételye fogalmazódott meg, aki miután az írott művészet megszépítő erejének vizsgálatára, a titok mibenlétének feltárására tette fel az életét, nem szeretne sem a megszokás, sem a már káros előítélet miatt elvenni valamit ebből a ragyogásból. Szakmai hitelesség és ezzel szorosan összetartozó nyitottság mindenek felett – ehhez hasonló vezérelvek nyomán válik az önfelszólításnak tetsző esszé számos passzusa mindannyiunk megfontolandó intelmévé. „[Legyen szó Lukácsról, Adornóról vagy Heideggerről], [n]incs rá erkölcsi jogod, hogy bármelyiküknek kikerüld a gondolatait, pusztán szemléleti idegenkedéseid alapján. [...] Keresz mindenütt, ahol csak ráismerhetsz a szellem igényes próbálkozásaira – a tekintély azonban egymagában még ne hallgattassa el benned az éledő, kérdező nyugtalanságot. Egyetlen rendszer sem bizonyult még eddig meg nem haladhatónak.”³ Az elfogult nézőpont önkorlátozását persze nem is annyira a tőlünk adott esetben idegen értelmezői gyakorlat legitimiként való elfogadásakor igazán nehéz kiiktatni (bár a szakmai diskurzust elnézve ez sem magától értetődő teljesítmény), nem akkor tehát, amikor hajlandóak vagyunk megvizsgálni, mit is tanulhatok a másiktól,⁴ hanem mikor saját korábbi előfeltevéseinket, véleményünket vagy épp sokra tartott mestereink irányelveit tesszük mérlegre. Lehetséges húsz év különbséggel két elemzést készíteni egyetlen versről? Egy jó hermeneuta számára mi sem magától értetődőbb, ám egy alapvetően a marxista esztétikán iskolázott tudós esetén már nem olyan evidens, Tamás Attila mégis kellően belátó volt saját irodalomértelmezői pozíciójával kapcsolatban, hogy – bár a „különbségét” mentegetendő, némi magyarázkodás után – újra nekifusson Kosztolányi *Szeptemberi áhítatának*.⁵

Honnan volt hát a hit és erő a kíváncsiság megőrzéséhez, fenntartásához, tehetnénk fel a kérdést, ha nem volna nyilvánvaló azok előtt is, akik Tamás Attilát személyesen nem, csak az írásain keresztül ismerik. Akár a *töprengéseit* vagy más, az irodalmiság mibenlétéről szóló esszéjét olvassuk, akár a *Líra a XX. században*⁶ című rövid, ám annál nagyobb tétellel bíró vállalkozását, látható, hogy az irodalom számára több, mint pusztán vizsgálati tárgy. Nem egy tudomány „alapanyaga”, hanem valami magasabb rendű dolog, amihez sokkal mélyebbre futó szálak fűznek, s erre bizony nem árt olykor emlékeztetnie magát az irodalommal hivatásszerűen foglalkozó szakembernek: alapélményeket jelentő, sorsunkat olykor gyökeresen megváltoztató, fiatalkorunk szárnyalását jelentő fenomén, melyről – sugallja a hatvanas éveibe lépő kutató – az „elméletieskedés lendülete”⁷ során hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Tamás Attila fürkésző, az irodalom hatásmechanizmusát újra és újra megfejteni igyekvő tekintete mögött (legyen szó egy sokadik alkalommal megtartott József Attila-kurzusról vagy a század lírai tendenciáit áttekintő munkáról) mindig érezhető a szenvedély, ami (főként) a költészet élményszerűségéből nyer energiát. Az adott költői mű lényegét, annak belső dinamikáját jó érzékkel megragadó elemzőt talán nem is annyira a biztos elméleti tudás segíti a konnexiók megteremtésében, például a fent említett átfogó elemzésében, hanem ez a magában sikerrel őrzött természetes *líraolvasói* attitűd, a befogadás nem rideg tudományos, hanem vállaltan humán perspektívája: az irodalom tehát olyasvalami – s erre rendre rácsodálkozhat az ember, ha Tamás Attila munkáit olvassa –, amihez *valóban közünk van*.

Egy irodalomtörténészt, jelentsen bár kézzelfogható inspirációt az a fajta kutatói, oktatói ethosz, amelyet képviselt, végül mégiscsak az alapján ítél majd meg az utókor, ami írásaiban újszerűnek, továbbgondolhatónak bizonyul. Az élet úgy hozta, hogy Tamás Attila munkásságának teherbíró képességét nem József Attila, hanem Ady Endre vonatkozásában volt alkalmam a maga teljes súlyával lemérni – annál a szerzőnél, akinek költészetéhez, mondhatni, majd’ minden alkotói periódusában vissza-visszatért, mégsem foglalkozott vele huzamosabb időn keresztül (vagyis nagyobb terjedelemben), leszámítva talán a kandidátusi értekezésén alapuló *Költői világgépek fejlődése...*⁸ című kötetét. Miért hátrította el ennek feladatát, rejtély, mindazonáltal egyik legfontosabb szerzőjének tekintette, ez főleg kései írásai alapján nem is lehet kérdés. Ahogy az sem, hogy vélhetőleg nem az elsőként 1964-ben publikált, alapjaiban a kor esztétikai doktrínájához igazodó, az irodalomtörténet dialektikus fejlődését tükrözni igyekvő munkája válik majd Tamás Attila Ady-olvasásának leginkább időtálló darabjaivá. Legyen bármily szimpatikus az a törekvés, hogy a marxi alapelvek jogosultságát rendre megpróbálja mind szemléleti tekintetben (bevonva a vizsgálódásba mondjuk Hugo Friedrich líraelméleti megállapításait), mind szépirodalmi vonatkozásokban (Valéry, Rilke vagy épp Oscar Wilde művészetfelfogására reflektálva) önmagán túlról is visszaigazolni, az irodalom célulvű felfogásának, valamint az adott fejlődéstörténeti narratívának az érvényre juttatása mégis kevésbé alkalmas a szintetizálhatóságnak inkább ellenálló Ady-líra valódi jelentőségéhez mért számbavételére. Kétségkívül az irodalom effajta holisztikus felfogása eredményez olyan megállapításokat, melyeket – mint mondjuk Ady szürrealista képalkotás felé fordulása – nem feltétlenül támasztanak

alá meggyőző módon irodalmi példák, így ezek sokkal inkább tűnnek a rendszerelvű gondolkodás „termékének”, mintsem a művek immanens esztétikai megalkotottságából fakadó belátásoknak. Ám az is jól látszik, hogy a szerző nem enged, hogy az elméleti konstrukció teljesen maga alá rendelje a líraolvasás eseményjellegét: már-már megindító az a fajta igyekezet, hogy szóba hozzon a gondolatmenet adott pontján nem is kimondottan passzoló vagy a belátást demonstráló olyan szövegeket, melyeket ellenben minden bizonnyal fontosnak érez. *A hosszú bársfa-sor*, megkockáztatható, aligha képes meggyőzően szemléltetni Ady képalakításának szürrealista indíttatású fellazulását, ám annál beszédesebb Tamás Attila elemzői alkatára nézve: kellett némi bátorság (a szerző szavával: „különcség”) ahhoz, hogy egy merőben ideológián kívüli verset egyáltalán szóba hozzon ebben a munkájában⁹ (ismeretes, a vers egyike azon ritka Ady-daraboknak, melyet Tamás Attila egykori tanára, Király István meg sem említ 1970-es első Ady-monográfiájában).

Mindazonáltal már az 1976-os *Az eltévedt lovas*-elemzés¹⁰ is megmutatja, Tamás Attila milyen eredeti és problémaérzékes módon képes egy versszöveghez nyúlni, ha a cél nem valamilyen költészettörténeti ív megrajzolása a jobbára illusztratív szerephez kényszerített versszövegek által. Noha akkoriban éppen több értekező (Veres András vagy Király István) is foglalkozott behatóbban a költeménnyel, egyedül a debreceni kutató vélte úgy, hogy a jelentés voltaképpen „homályosságának” egyik fő forrása éppenséggel a vers különleges retorikai konstrukciójából ered. A feloldhatatlan percepció alaphelyzet, melyet bő húsz évvel később többek közt Lőrincz Csongor, majd H. Nagy Péter Tamás Attila meglátásai alapján fejtegetett ki részletesebben, magából a lovas alakjából áll elő. A „vak üggetés” oly módon válik az érzékelhetetlenség metaforájává, hogy a hanghatás lokalizálhatósága a főnévi igeneves forma révén („hallani”) kétségessé lesz: a beszélő éppúgy lehet a „hallók” táborában, mint állhat a másik oldalon, vagyis a hangot kibocsátóén – mindez pedig a versolvasást elemi módon érintő probléma. Ám a szerző számára nem pusztán a homályosság mibenléte lesz megértésre váró jelenséggé egy költemény esetén, de ugyanolyan fontosnak tartja, hogy rákérdezzen a már meglévő előítéletek, túlon túl kézenfekvőnek tetsző „ráfogások” jogosultságára. Az *Elbocsátó, szép üzenet* minden bizonnyal jórészt az életrajzi vonatkozások által meghatározott olvashatóság miatt nem került korábban (és Tamás Attila 1993-as írása¹¹ óta sem) jobban a figyelem középpontjába. A morális értékítélet eluralkodása a szöveg izgalmas retorikai építményén persze természetes módon következett abból, hogy Ady élete nyitott könyv volt, és minthogy mindenki ismerte a Diósinéval folytatott viszonyát, a szakítás e költői dokumentumát sem volt nehéz a biográfiai behelyettesíthetőség alapján értelmezni. Tamás Attila rövid, inkább problémafelvető, mintsem igazán elemző írása jóformán az eddigi egyetlen, amely valóban képes megteremteni az életrajz és az esztétikai produktum közötti distinkciót; ő az, akinek ténylegesen az irodalmi műhöz vannak kérdései és nem pedig ismert életrajzi eseményre vonatkozó, készen talált válaszai. Hogy lehet „embertelen” a vers retorikája (egy „mitosz-alak” esetén, tehetnénk hozzá), ha a *Hiába hideg a Hold* élménykörében „a társát nem lelő férfi volt »senkibbnél senkibb-», vagy ha „az »elbocsátás« is úgyszólván személytelen”, lévén egyetemes törvényszerűségek alakítják? Hogyan lenne a másik lealacsonyítása a költemény, mikor a bukásban is volta-

képp a korábbi „nemes szerep” erősítődik meg? Ezek a jogos felvetések már egy radikális újraértés kezdeményét foglalhatnák magukba, s talán csak a szerényebb argumentáció magyarázhatja, hogy a szakma nem figyelt föl rájuk korábban a jelentőségükhöz mérten. Ugyancsak méltatlanul kevés hatása mutatkozik a szerző egyik leginspiratívabb Ady-írásának. A *Szeccessziós természetkultusz...*¹² című tanulmány a mai olvasó számára nem elsősorban a Király-féle koncepció megkérdőjelezésével tűnik ki az Ady-szakirodalom elmúlt évtizedekben történt fejleményei közül (bár ne feledjük, hogy egykori tanítványa helyezi módszeres bírálat¹³ alá a nagy tekintélyű irodalmárt). Ennél sokkalta fontosabbnak tűnik a kritika továbbgondolásra ösztönző hozadéka: a forradalmiság öröklött ideologikus nézőpontját negligálva Tamás Attila voltaképp Ady nagymértékű esztétikai „rehabilitációja” előtt nyit utat. Az üdvtörténeti narratíva ugyanis az Ady-líra egyik lényeges alapelemét volt kénytelen figyelmen kívül hagyni, ez pedig a Bergson, de még inkább Nietzsche nevével fémjelzett vitalizmus, a megújulás hangsúlyozottan művészi felfogásának *forradalmi* lendületű igenlése. A szerző talán maga sem mérte fel, milyen fontos lépést is tett meg a szeccessziós látásmód (újra)felfedezésével a század során a lukácsi esztétika által mesterségesen elferdített Ady-kép felülvizsgálata felé, igaz, sajnos a szakma a mai napig nem reagált kellő nyomatékkal erre mondjuk *A magyar Ugaron* és más, a nyugatról érkező századfordulós művészi hatások nyomait viselő versek újraértésében. Egy biztos: ez a munka nem is lesz már elvégezhető Tamás Attila tömörségükben is lényeglátó írásainak tanulságai nélkül.

Ha egykori oktatómra gondolok, az a kép él bennem, ami az írásaiból is visszszakoszon: megalkuvás nélküli szakmai alázat és halálig tartó elhivatottság. Az utolsó szemináriumi alkalmak egyikén vagy talán épp a legutolsón a Debrecen Televízió forgatni jött az óra első néhány percében a professzor életművéről, munkásságáról szóló riportfilmhez. Tamás Attila a rá jellemző szerénységgel és némi elfogódottsággal vette tudomásul, hogy a költészetről való gondolkodás és beszéd, ami neki magától értetődő és mintegy a létezés természetes közegét jelenti, az másnak megörökítendő kuriózum. A reflektorfénytől – ami viszont számára épp-hogy nem magától értetődő és legkevésbé sem természetes közeg – megilletődötten, már-már zavartan forgatta a szavakat József Attila kései verseiről, vigyázzállásban várva, hogy elegendő anyag gyűljön össze, és végre újra magunk maradhasunk. S talán éppen ezen az órán érthettem meg valamit Tamás Attila ars poeticájának lényegéből, méghozzá egy, füledt kora nyári estéken oly gyakori viharnak is köszönhetően. Nagyjából fél órával a zárszó előtt ugyanis sötétbe borult a könyvtár. Ez ennyi volt, gondoltuk valamennyien, s már kezdtünk is pakolni, mikor valahonnan a sötétből egy ismerős, az öniróniára mindig kész, kissé visszafojtott hang szólalt meg, hogy akkor ő bizony folytatná az órát, s ki-kí hitetlenkedve vagy épp csalódottan ült vissza a fotelbe, hogy immár a jegyzetelés nyűgétől megszabadulva hallgassa tovább az éppoly pontosan felhangzó József Attila-verseket és a sorokhoz fűzött kommentárokat. *Most látom, milyen óriás ő* – azon az estén, úgy érzem, a nem épp a természetől híres professzortól megértettünk valamit a hivalkodástól mentes nagyság mibenlétéről.

Még egy kép. Jó néhány évvel a kurzus után, ugyanabba a könyvtárba egyszer csak betoppam Tamás Attila – akkor már régóta lehetett tudni, hogy elhatalmaso-

dott rajta a már korábban, a 2005/2006-os tanév idején is szemmel látható betegség, így már nem nagyon mutatkozott az egyetemen. Egy Csokonai-vers miatt jött, ha jól tudom – s ezt a bizonytalanságot nem csupán az időbeli távolság, de a nehezen, már alig érthetően megfogalmazott kérdés maga is okozza. Az intézeti könyvtáros, Hajdú Csilla és én tanácstalanul és némileg kétségbeesett igyekezettel próbáltuk megérteni a mondottak tartalmát, de csak annyit sikerült kihámozni, hogy valamit *keres*. Valamit, amit még nem fejtett meg az irodalomból, ami még mindig hajtja előre, valamit, aminek megoldása nem tűr halasztást. Szomorú és egyben megindító volt látni, hogyan hagyta cserben a test a szellemet, miközben idézni kezdte a vers számára már végleg artikulálhatatlan sorait. Ha jól emlékszem, kikölcsonzott egy Csokonai-kötetet, és bizonytalan mozdulatokkal távozott. Akkor láttam utoljára.

JEGYZETEK

1. Jó néhány elégtelen mellett, ugyanakkor egyetlen jeles nélkül javában zajlott már a vizsga, mikor bementem, és kihúztam a *József Attila marxista korszaka* című, számomra nem sok jót sejtető tételt. A mai napig nem tudom, hogy oldottam meg a feladatot, de annyi állítható, hogy az átlagom nem ettől romlott le végül.

2. Szirák Péter, *Szakszerű szenvedély. Rövid Pályakép Tamás Attiláról* = Tamás Attila, *Visszatekintés. Életrajzi jegyzetek*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 148.

3. Tamás Attila, *Töprengések az irodalmi értékről*, Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1993, 18.

4. Ahogy egy másik esszéjében fogalmaz, „mindegyik szellemi teljesítménytől van mit tanulni”. Tamás Attila, *Kérdések az irodalom történetisége körül* = Uő., *Határbelyzetben*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003, 138.

5. Vö. Uő., *Kosztolányi Dezső: Szeptemberi ábítat* = Uő., *Értéktérítőnk nyomában*, Csokonai, Debrecen, 1993, 75–85; Uő., *Ismert versről – elméleti vonatkozásban* = *Határbelyzetben*, 86–94.

6. Tamás Attila, *Líra a XX. században*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.

7. Tamás Attila, *Töprengések az irodalmi értékről*, 39.

8. Tamás Attila, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

9. *Uo.*, 102.

10. Tamás Attila, *Egy kései Ady-versről (Az eltévedt lovas)* = *Értéktérítőnk nyomában*, 29–41.

11. Tamás Attila, *Búcsúvétel egy mítosz-alaktól: Elbocsátó, szép üzenet* = *Értéktérítőnk nyomában*, 22–28.

12. Tamás Attila, *Szeccszíós természetkultusz és forradalmiság egybefonódásai az Ady-lírában* = *Értéktérítőnk nyomában*, 11–21.

13. Ahogy Tamás Attila jelzi is tanulmánya elején, már 1983-ban megfogalmazta az utolsó Király-féle Ady-könyvek ideológiai természetű kritikáját, éppenséggel a majd' 1500 oldalas monográfia alap-törekvését, nevezetesen Ady forradalmi „kiteljesedését” vitatva. A tanítvány, Király félrevezető Ady-képét véve górcső alá, nem kevesebbet állít, mint hogy „a szakma szabályai a tények, illetve a használt fogalmak újbóli átvizsgálását teszik szükségessé.” Vö. Tamás Attila, *Király István: Intés az öröklöz, Irodalomtörténet*, 1983/4, 996–1002.